

A magyar népnév eredetének kérdéséhez

1.

A szófejtésnél a nyelvész munkájában nagy mértékben támogatja az a körülmény, hogy a közszavaknak jelentésük is van; a hibás szómagyarázatok ennek ellenére sem kerülhetők el, amint erről bármely nyelv etimológiai szótára — ha tekintettel van az egyes szavak magyarázatának történetére is — tanúságot tehet. Ezzel szemben a névmagyarázót a jelentés általában már nem támogatja, mert hisz a magyarázatot igénylő nevek már csak hangsorból álló jelképeknek tekinthetők. Így érthető, hogy a névmagyarázatok tekintetében sokkal több a vitatott vagy vitatható magyarázat, mint a szófejtésnél.

A helynévmagyarázatok tekintetében mégis már sikerült olyan módszereket kialakítani, amelyek segítségével a homályos helynevek is majdnem akkora valószínűséggel és biztonsággal magyarázhatók, mint a köznevek. De persze a legősibb helynevek tekintetében, amilyenek a víznevek — mivel ezekre vonatkozólag sok esetben azt sem tudhatjuk, milyen nyelvben történt a névadás — már a legkiműveltebb módszer felhasználásával sem igen juthatunk elfogadható eredményekhez. Pl. az alföldi nagyobb folyók (mint *Szamos*, *Körös*, *Maros*, *Temes*) neveinek eredete tekintetében aligha mondhatunk többet, minthogy e folyók neveinek közös -s végződésében gyaníthatólag egy ismeretlen nyelvű nép 'folyóvíz' jelentésű szava lappang.

A személynévek különféle fajainak magyarázata tekintetében pedig tudományunknak hamar a végére juthatunk, ha rájuk vonatkozólag nem rendelkezünk megfelelő történeti adatokkal is, amiknek természetesen a helynevek magyarázata szempontjából is igen nagy jelentőségük van.

A népnevek magyarázata tekintetében a helyzetet még az is bonyolítja, amint erre a közelmúltban itt ZSIRAI is rámutatott (vö. NyK. LIII. 64), hogy azok magyarázata többnyire még nép- és őstörténeti kérdésekkel is kapcsolatba jut. Az mindenesetre kétségbevonhatatlan, hogy valamely népnév magyarázata bizonyos az illető nép kialakulására vonatkozó biztos tényekkel és biztosnak tekinthető megállapításokkal ellentmondásba semmiképp sem juthat. De az sem lehet kétséges, hogy valamely népnévnek ilyen vagy olyan magyarázata semmiképp sem lehet valamilyen őstörténeti elméletnek legfőbb bizonyítéka. Pl. a *magyar* népnév mindenképp problematikus jellegűnek tekinthető törökös magyarázata még egyáltalán nem tanúsíthat annak az etnogenetikai elméleti feltevésnek a helyessége mellett, hogy a honfoglaló magyarság elugorodott török népnek volna tekintendő. De már csak azért sem lehetne ennek a névmagyarázati érvek a magyarság eredete kérdésében döntő súlya, mert a magyarság török származásának eszméje a meghatározottabban ellentmondásban áll azzal az őstörténeti szempontból nem kis jelentőségű ténnyel, hogy a honfoglaló magyarság temetkezési szokásai gyökeresen

eltérnek azoknak a török népeknek még őstörök jellegűnek tekinthető s általunk jól ismert temetkezési szokásaitól, amelyekről körülvéve a magyarság Kelet-Európában élt (vö. Acta Ethn. II. 59—85).

Az sem lehet azonban kétséges, hogy valamely népnév magyarázata aligha sikerülhet, ha a név létrejötte az illető nép kialakulásával kapcsolatos és mi azt nem ismerjük közelebbről.

Ezek a nagyon általános jellegű eszmék tulajdonkép már a népnevek magyarázatának módszerére vonatkoznak. Csakhogy persze a népnevek magyarázatának módszere nem épült még annyira ki, mint például a helyneveké. Ez elsősorban is annak tulajdonítható, hogy egy-egy nyelvi közösségen belül aránylag kevés a magyarázatot igénylő népnevek száma és így valami általánosabb érvényű módszer kialakítására nem is igen volt meg a lehetőség, úgyhogy a népnév-magyarázatok terén az egyéni ötletességnek és leleményességnek, de meg a szerencsének is sokkal nagyobb szerepe van, mint például a szófejtés vagy a helynév-magyarázatok terén. Nem kis részben ennek a körülménynek tulajdoníthatjuk azt is, hogy a népnév-magyarázatok terén aránylag sok a vitatható magyarázat. Ez azonban nemcsak a mi tudományunk körében van így, hanem az indogermanisztikában sincs másként, pedig az indoeurópai népnevek tekintetében sokkal több régi irodalmi adattal rendelkezünk, mint a finnugor népek neveire vonatkozólag. Így tehát nagyon indokoltnak látszhatik az a felfogás, hogy a népnevek magyarázatával egyáltalán nem érdemes foglalkozni, mert ha azok homályosak, akkor úgymint csak vitatható eredményekre lehet eredetüket illetően eljutni. Ezt az állásfoglalást talán mindenki elfogadná idegen népeknek nálunk is használatos homályos nevei tekintetében; azonban saját népvünk tekintetében ilyen rezervált álláspont már csak azért sem volna megvalósítható, mert a magunkhasználatba népnévnek származását illetően a közönség széles rétegeiben, tapasztalásom szerint, igen élénk az érdeklődés; ezért is mindent el kell követnünk — amit egyébként el is várnak tőlünk —, hogy a nagyközönségnek a *magyar* név eredetére vonatkozó tudásvágyát a legmegfelelőbbben kielégítsük. És azt hiszem, a *magyar* népnév nem is tartozik azok közé, amelyeknek eredetére vonatkozólag kielégítő magyarázatot sohasem sikerül majd találni. A magyar nép- és őstörténet kérdéseivel, továbbá népnevekkel való foglalkozásom során ugyanis arra a meggyőződésre kellett jutnom, hogy a *magyar* népnév eredetének megfejtésére vonatkozólag tulajdonkép elég sok adat áll rendelkezésünkre, úgyhogy e népnév eredetének megfejtése, ha a tényektől vezetjük magunkat és nem előleges elméletekre esküszünk, igenis remélhetőnek látszik, mégha az összes eddig felvetődött magyarázatok között egy sem akad, amellyel szemben ilyen vagy olyan okból kifogások nem merülhetnének fel.

A *magyar* népnév eredetére vonatkozólag magyar őstörténeti vizsgálataim során helyel-közzel már magam is tettem egy-egy megjegyzést, amelyekből „épületes következetesség“ megnyilvánulását állapíthatja meg az, aki időrendi sorrendbe állítja össze őket (vö. ZSIRAI, NyK. LIII. 74). Ennek az ingadozásnak nagyon egyszerű a magyarázata. Én nemcsak mások nézeteire vonatkozólag tettem alkalmilag tudományos munkásságom során kritikai megjegyzéseket, hanem ismereteim bővülésével egyidejűleg saját régebbi nézeteimmel is vitába szálltam, ha ezt a vitát nem is mindig a nyilvánosság előtt folytattam. Mindenesetre tudományos pályafutásom során semmiféle téren sem ragaszkodtam sohasem valami olyan elmélethez, amelynek hibás

voltáról magam is meggyőződést szereztem, mégha az az elmélet sajátmagamtól származott is. Ezért a következőkben nemcsak azt szeretném megvilágítani, hogy miért nem elégítenek ki a *magyar* név eredete szempontjából az eddig felmerült magyarázatok, hanem majd azt is ki szeretném fejteni, hogy mik azok a követelmények, amelyek kielégítését a *magyar* népnév bármely magyarázatától el kell várnunk. A továbbiakban pedig be szeretném mutatni a *magyar* népnévnek egy eddigi etnogenetikai kutatásaimban gyökerező olyan magyarázatát, amely e népnév magyarázatával szemben támasztandó követelményeknek — azt hiszem — sokkal inkább megfelel, mint az e névre vonatkozó összes eddigi magyarázati kísérletek.

2.

A népnevek tekintetében lényeges különbség van valamely népnek sajátmaga által használt neve és a szomszédos népek által ráruházott elnevezések között. Ez utóbbiak többnyire, de különösen olyan esetekben, ha valamely nép a szállásterületét többször is változtatta, átruházott nevek szoktak lenni. Azt tapasztalhatjuk ugyanis, hogy bizonyos népnevek sok esetben bizonyos területeken megtapadnak és a szomszédok annak a területnek a lakóit a legkülönbözőbb népeltolódások ellenére is a régi néven szokták emlegetni. Ilyenformán szerepelhet a németeknél a szláv népek eredeti neveként a *Wende* név, amely eredetileg egy olyan illir törzsrre vonatkozott, amelynek szállásterületére később szlávok hatoltak be. De ugyanilyen jellegű a germán népeknél a román népek *Walch*, *Wallach*, *welsch* stb. elnevezése is, amely név eredetileg a germánoktól délre lakó kelta *volkus*-ok népére vonatkozott. Az pedig ismeretes, hogy szláv közvetítéssel a román népeknek ez a germán elnevezése nálunk is meghonosodott *olasz* és *oláh* alakban.¹

Az ilyen jellegű népnevek tehát tulajdonképp csak településtörténeti következtetéseket tesznek lehetővé. A magyarságra vonatkozólag ilyen név — amint ezt másutt majd behatóbban is kifejtem — a szomszédos alánoktól a Közép-Don és Közép-Volga közötti Levédiában élő magyarokra átruházott *Σάβαροι ἄσφαλοι* elnevezés, amely azután Bizáncba is eljutott. De ilyennek tekintendő az a *Τούροικι* név is, amely Bizáncban eredetileg a Kubán és Dnyeper közötti mezőségen tanyázó török nomádnépek elnevezése volt, s amelyet a bizánciak, amikor a magyarok a Donyec-medencét megszállták, a IX. század folyamán rájuk is átruháztak. A türkök előtt ennek a területnek, vagyis a Donyec-medencének, kb. fél évszázadon át az onogurok is lakói voltak. Az ő nevüket azután a Deszna-mellék szlávjai — akiket az onogurok, türkök és magyarok egyaránt rabszolgavadászatokkal gyötörtek — vitték át a magyarokra. Ez a szláv névadáson alapuló elnevezése a magyarságnak azután egész Európában elterjedt. Ez átruházott nevek a magyarság múltjára vonatkozólag az előadottak szerint épúgy csak bizonyos településtörténeti következtetéseket tesznek lehetővé, amint ez nincs másként a szlávokra és román népekre vonatkozó előbb említett német népnevek tekintetében

¹ Az elnevezéseknek ez a konzervatív jellege egyébként helynevekből is megállapítható; nem akadnak pl. már kunok sem a Nagykunságban, sem a Kiskunságban, mégis a kunok által egykor lakott területeket ma is így hívják. De németeknek vagy szlávoknak sincs semmi nyoma azokban a falukban, amelyeknek ma is *Német(i)* vagy *Tót(i)* a nevük. Vagy pl. Szegeden ma is mindenki *Iskola-utca* néven emlegeti azt az Apponyi Albert-utcát, amelyben ma már semmi iskolaféle sem található.

sem. Különösen pedig az nem tehető fel, hogy az említett átruházott neveket a magyarok maguk is használták volna egy-egy feltételezett politikai korszakukban sajátmaguk megnevezésére, bár ennek a nyilvánvalóan téves felfogásnak több történészünk már ismételtlen is kifejezést adott. Semmiféle adat sem mutat ugyanis arra, hogy a régi magyarok sajátmaguk-használta neve valaha is más lett volna mint a *magyar*, illetve annak nyelvi előzménye.

Valamely nép maga-használta nevét az illető nép megnevezésére általában csak az a nép szokta esetleg átvenni, amely vele valamikor egy bizonyos területen együtt élt. Nyelvünk régi török jövevényszavainak tanúsága szerint ilyen nép elsősorban is a török lehetett. A törökök révén ismerkedhettek meg a *magyar* népnévvel azok az arab kereskedők is, akik őket a Donyec-mellékén felkereshették, mert hisz ezek csak töröklakta területeken keresztül juthattak el közéjük. Ezekről a Dél-Oroszországban, illetve Kelet-Európában megfordult arab kereskedőktől szerezhették a magyarokra vonatkozólag értesüléseket az a Dzsajháni is (vagy talán már egy elődje, akitől az északi népekre vonatkozó ismereteit szerzte), aki a magyarokról is megemlékezett abban a földrajzi művében, amelyet főleg Ibn Rusta kompilációjából, illetve kiírásából ismerünk.

A saját-nevek közül mindenesetre azok a népnevek a legkezdetlegesebbek és — legősibbek, amelyeknek jelentése egyszerűen annyi mint 'ember', illetve 'emberek'. Ilyen jelentésű népnevek azonban nemcsak az urali népek körében akadnak (vö. ZSIBAI, NyK. LIII. 68), hanem egyebütt is. Így pl. a kaukázusi cserkeszek maguk-használta nevének (*adighé*) jelentése is 'emberek', de ugyanazt jelenti az abcházok saját neve, az *ap'sua* is.² Tulajdonképp kérdéses, hogy igazi névnek tekinthető-e az 'emberek' jelentésű népnév; alighanem csak olyan esetekben tekinthető annak, ha az 'illető 'ember' jelentésű szó izolálódott és csak népnévi használatban maradt meg valami nyelvi közösségben, mint például a *mari* név vagy a *mañsi* stb. népnév az illető finnugor népeknél.

Arra ugyanis több példa is van, hogy valami népi vagy nyelvi közösségnek egyáltalán nincs valami közös saját-neve. Pl. a daghesztáni avaroknak egyáltalán nincs saját-nevük (*avar* néven csak a szomszédos török népek ismerik őket), hanem az északi törzsek nyelvüket 'hegyi nyelv', a déliek pedig 'chunzaki nyelv' néven emlegetik (vö. BUSCHAN, i. m. 660). De a VIII—IX. századokban a német törzseknek sem volt még valószínű közös saját-nevük, mert hisz a mai *deutsch* név előzőjének jelentése csak 'népi(nyelv)' volt és pedig ellentétben a latinnal.

Már magasabbrendű szervezettség meglétére lehet következtetni abból ha valami saját-név jelentése 'nép' volt, különösen pedig, ha a szervezet alkotóelemeinek a száma van a saját-névben megadva, ilyenformán mint 'hét-nép', 'hét-nemzetség', 'hét-falu' stb.

Más esetekben a közösség állítólagos közös őse van megnevezve. Az ilyen közös őst lehet ember (pl. lat. *Fabii* vagy germ. *Dani*, *Silingi* stb.) vagy állat; pl. ilyen a kaukázusi didóknak a *cej* 'sas' szóból származtatható *cezi*

² A. BYHAN nyomán; vö. BUSCHAN, *Illustrierte Völkerkunde*,² II. 664/5. — 'Emberek' jelentésű népnév még az eszkimók *inuít* neve is, továbbá a Havai-szigetek őslakosságának *kanak* neve, amelyet a Csendes-óceán szigetein élő európaiak ma már általánosan használnak az összes szigeten élő mindenféle fajú és nyelvű bennszülöttek megnevezésére (vö. H. HARMS, *Erdkunde*, III. k. IV. r. 211 l. l. j.).

saját-neve, de ilyen az is, ha a chantik a *por-frátriát pupij sir* 'medve-frátria' néven emlegetik.

Azután sok esetben a lakóhelyről nevezik meg magukat bizonyos népi közösségek, aminők például az ilyen szláv népnevek, mint *poljane* 'mezőségek', *drevljane* 'erdőségek', vagy ugyanúgy a germánoknál *tervingi* 'erdőlakók'. Az ilyen földrajzi népnevekhez tartoznak azok is, amelyek valami vízhez kapcsolódnak, amilyenek például a szláv *pomorjane* (n. *Pommern*) 'tengermellékiek' vagy a lengyel *visljane* 'Visztula-mellékiek'. De hasonlóan nevezik meg a chantik is néprészeit: *As-iax* 'Ob-nép', *Tarjat-iax* 'Irtis-nép' stb.

Előfordult azonban több esetben az is, hogy valami népi közösség valami idegen származású vezetőréteg nevét vette magáévá; így például az oroszok a svéd származású *rusz*-ok nevét, vagy a bolgárszlávok egy török nyelvű nomád népcsoport nevét. De arra is van példa, hogy valami népcsoport annak a népnek a nevét vette át, amelynek egykori szállásterületére behatolt. Ilyenformán nevezik magukat a keleti németek *porosz*oknak (*Preusse*), de ilyen eredetű pl. az *észt*-ek neve is.

3.

Az a lehetőség, hogy a magyarság saját-neve is valami idegen származású vezető elem nevének volna tekintendő, elvi szempontból semmiesetre sem volna kizártnak mondható, különösen ha figyelemmel vagyunk arra is, hogy az Árpádok nemzetsége abból a törzsből származott, amelynek a neve — a *Megyer* név — tulajdonkép azonos az egész magyarság sajátmaga használta névével. Ha ez így volna, ebben az esetben nem sok, illetve helyesebben semmi reményünk sem lehetne arra, hogy a magyar népnévre valaha is meg tudnánk találni a megfelelő magyarázatot. Ezt az elvi szempontból feltételezhető idegen származású és nyelvű vezető elemet azért nem tekinthetnénk töröknek — amire sokan rögtön hajlandók volnának gondolni — mert a *magyar* név első fele, amint azt már NÉMETH GYULA is hangsúlyozta, török eredetűnek semmiesetre sem volna mondható.

Van azonban egy körülmény, amely a leghatározottabban amellett tanúskodik, hogy a *magyar* népnév legalább is ősmagyarnak tekinthető szóalkotásból származik. Ez pedig az, hogy ismerjük eredeti köznévi jelentését, ami nem más, mint 'nép, közösség'. Hogy a *magyar* népnévnek ez volt az eredeti jelentése, azt az Anonymusnál található előfordulásaiából magunk is megállapíthatjuk; de hogy valami tévedés ne legyen a dologban, azt maga az Anonymus is elég határozottan megmondja, amikor egy a Balkán félszigetre vetődött magyar népcsoport nevét, a *sobamogera* népvét, 'stultus populus'-szal értelmezi. Hogy „secundum grecos“ miért volna e magyar népcsoport elnevezésében a *soba* névelem jelentése 'ostoba', azt ugyan nem tudjuk már megállapítani. De nem lehet kétséges, hogy ebben a névelemben személynév rejlik, amelynek viselője azonos volt azzal a *Chaba*-val, akit Kézai is emleget egy magyar szólás-mondásra való hivatkozásában: „... vulgus adhuc loquitur in communi: Tunc redire debeas, dicunt recedenti, quando Chaba de Grecia revertitur“ (21. fej.). Sőt valószínű, hogy ez a *Chaba* azonos azzal a *Schaba* vezérrel is, akit a humanista Aventinus szerepeltet a XVI. században, feltehetőleg egy ismeretlen középkori magyar krónikaváltozat nyomán. Ezek szerint az anonymusi *sobamogera* népnévnek nem 'Csaba magyarja' a jelentése (vö.

BLEYER JAKAB nyomán EtSz. I. 783), aminek tulajdonkép semmi értelme sincs, hanem: 'Csaba népe'.

Ha pedig tudjuk, hogy a *Dentü* az Anonymusnál olvasható *Dentumoger* névben a Donyecre vonatkozik, amint azt elsőnek PAIS DEZSŐ állapította meg (vö. MNy. XLIV. 62), ez esetben a *Dentü-mogyer* név egy ugyanolyan jellegű néprész-elnevezésnek tekinthető, mint amilyenek a chanti *As-iax* 'Ob-nép', vagy *Tanat-iax* 'Irtis-nép' stb. Az Anonymus azonban a *Dentü-mogyer* nevet nemcsak egy népcsoportra vonatkoztatja, hanem arra a területre is, amely Konstantinos Porph. *Etëlküzü*-jének felel meg; e név *Etël*-jén csak a Don érthető és így e név mint a **Tengër-Etël-küzü* név rövidülése csak a Donyec-medencére vonatkozhatik.³

Valami néprész nevének az általa megszállt területre való átruházása teljesen megfelel a régi magyar nomádus helynévadás módjának. Ennek megfelelően vannak nálunk olyan faluk, amelyeknek neve minden végződés nélkül valamelyik régi magyar törzsnek a nevével vagy pedig valami idegen nép nevével azonos, de ugyanilyen szellemű névadásban gyökereznek nálunk az *Újnép* nevű faluk elnevezései is.⁴ Amint azok a magyarok, akik az *Újnép* nevű falukat ilyen módon nevezték el, az újonnan létesült falukon kívül laktak, úgy nyilván nem a Donyec mellékén éltek egykor azok a magyarok sem, akik az ott élő magyar néprészt és annak szállásterületét „Donyec-nép“ néven kezdték el emlegetni.

A magyarság egyik csoportja a Donyec-mellékét kb. a VIII. század végén vagy a IX. század elején szállta meg (vö. Acta Ethn. II. 101—7); azok a magyarok, akik a Donyec mellékét és annak lakóit 'Donyec-nép' néven emlegették, bizonyára Konstantinos Porph.-nak abban a Közép-Volga és Közép-Don közötti Levédiájában laktak,⁵ ahonnan az ottani magyar csoport a besenyők betörése alkalmával, vagyis 889-ben költözött a Donyec-mellékére és egyesült Árpád vezérlete alatt a Donyecmellék régebbi magyar lakosaival.

Ha az Anonymusnál található *sobamogera* és *Dentumoger* magyar néprész-elnevezésekben a *mogyer* névelem jelentése — amint láttuk — 'nép, saját-nép' volt, akkor semmi okunk sem lehet az Anonymusnál található *hetumoger* nevet másként értelmezni, mint 'hét nép'-nek; vagyis olyan jellegű elnevezésnek tekintendő ez a név is, mint amilyen jellegűek a török 'három nép' (*üç il*) vagy 'négy nép' (*tört ulus*) jelentésű népvnevek (vö. LIGETI, KCsArch. I. 376). Csakhogy ez utóbbi, kétségtelenül szintén a hagyományból merített nevet az Anonymus már tévesen 'hét magyar személy'-nek értelmezte és az állítólagos hét honfoglaláskori vezérre vonatkoztatta, jelölül annak, hogy az ő korában a *mogyer* szó már nem csak 'magyar származásúakból álló népcsoport', hanem 'magyar származású személy' értelemben is használatban volt.

Hogy az Anonymusnak a *hetumogyer* kifejezés magyarázatával nem volt szerencséje, az a krónikák törzsfőjegyzékeiből könnyen megállapítható. E jegyzékek szerint ugyanis a törzsfők száma a honfoglalás korában nem hét, hanem kilenc volt; csakhogy a valamikép fennmaradt törzsfőjegyzék kilenc nevéből

³ L. mindezeknek behatóbb kifejtését „Studien zur Früh- und Urgeschichte des ung. Volkes“ című tanulmányom II. 1. fejezetében (vö. Acta Ethn. II. 96—100).

⁴ *Újnép* nevű falu van, illetve volt Baranyában (Csánki II. 533), Somogyban (Csánki II. 654) és Zalában (Csánki II. 120).

⁵ A görög *Λεβεδία* névalak gyaníthatólag a magyar **Levëdi uruszága* kifejezés visszaadásából származott.

az Anonymus és a többi krónikások — nyilván a hagyományban megőrződött *hetümogyer* névre való tekintettel — 2—2 nevet elhagytak. Csakhogy az őskrónika szerzője vagy Kézai az ősi törzsfőjegyzékből más két nevet hagyott el, mint az Anonymus, úgyhogy nekünk ilyen módon a két ránkmaradt törzsfőjegyzék neveinek egyesítése alapján kilenc honfoglaláskori törzsfőről van tudomásunk. De a törzsnévi eredetű helynevekből is megállapítható, hogy a honfoglaláskori magyar törzsek száma a kabarokon kívül nyolc volt, úgyhogy a törzseknek ez a száma is megfelel az egykori törzsfőjegyzék kilenc nevének; azt ugyanis Konstantinos Porph.-ból tudjuk, hogy a három kabar altörzsnak egyetlen törzsfője volt (vö. Acta Ethn. II. 42—54).

Az előadottak szerint a *hetümogyer* név semmiesetre sem vonatkozhatott a honfoglaló magyarságra, de a honfoglalás előtti magyarság egészére sem, mert hisz a magyar törzsszövetséghez tartozó törzsek eredeti száma kétségtelenül nagyobb volt kilencnél is, mert hisz a besenyő betörés Levédiában egy nagyobb magyar néprészt elszakított a népnek a Donyec mellékre menekült zömétől, és aligha lehet kétséges, hogy ez az elszakított néprész szintén legalább is egy, de esetleg több törzsi egységből is állott. De az sem valószínű, hogy a *hetümogyer* név egy olyan korban lett volna az egész magyarság sajátneve, amikor az még csak hét törzsből állott volna. Ez esetben ugyanis a *hetümogyer* név saját-névként abban a korban is megmaradt volna, amikor a törzsek száma esetleges csatlakozások következtében nagyobb lett volna hétnél;⁶ annak azonban semmi nyoma, hogy a magyarság sajátneve valaha is nem a *magyar*-nak megfelelő névalak lett volna. Így tehát a *hetümogyer* név csak egy magyar néprészre vonatkozhatott 'hét-nép' értelemben, aminthogy a fent idézett török *üç-ül* 'három nép' népnév szintén csak a turkománság egyik csoportjára vonatkozott. Mivel pedig a honfoglalás előtti magyarság két főcsoportja közül az egyiknek, és pedig a Donyec mellékinak a neve *dentümogyer* volt, a *hetümogyer* név nyilván a levédiai magyarság neve lehetett. A honfoglalás előtti magyarság két főcsoportjának 889 utáni egyesülése, majd a Tisza—Duna mellékre való együttes elköltözése után ez a két csoportnév feleslegessé válva hamarosan kiment a használatból. Úgy látszik azonban, hagyományozott, esetleg kötött alakú szövegekben ez a két név tovább élt, és bizony az Anonymus is csak a hegedősök „hívságos“ énekeiből vagy esetleg a parasztok „hazug“ meséiből ismerte meg őket, bármilyen megvető hangon becsméri is tudósi gőgjében ezeket a forrásait.⁷

Ezek szerint ismerjük a *magyar* népnév eredeti jelentését, ami reményt nyújthat számunkra arra is, hogy nem lidércfény után botorkálunk, ha ezt a nevet most már finnugor nyelvi alapon próbáljuk magyarázni. A *magyar*

⁶ Erre nézve P. K. KOZLOV neves orosz földrajzi kutató nyomán hivatkozhatom egy érdekes tibeti párhuzamra: Kelet-Tibet egyik országrészét és annak lakóit ma is „37 körzet“ néven emlegetik, bár azon a területen ma már csak 27 körzet (*choszum* 'kerület, zászlóalj') van (vö. P. K. KOZLOV: Mongólia és Kám, Budapest, 1950, 334).

⁷ A mi értelmezésünk szerint tehát a *hetümogyer* kifejezésnek a magyar nyelvben a maga idején olyan világos jelentése volt, mintha ma azt mondanók pl. *hét-falu*. Nem így NÉMETH GYULA szerint: szerinte t. i. a *hetümogyer* kifejezés eredetileg azt jelentette volna: „a Magyar törzsz vezetője alatt hét törzsből összealakult nép“ (vö. Honf. magyarság kialak. 40). Ilyen szimbolikus rövidséggel sem a magyarban, sem valami más nyelvben sohasem fejezték ki magukat az emberek, úgyhogy ez az értelmezés tulajdonképp egy östörténeti elmélet rövid foglalatának tekinthető, de semmiesetre sem egy magyar nyelvi kifejezés a magyar nyelv szellemében való magyarázatának.

név eredeti jelentése, amint megállapítottuk, 'nép, közösség' volt;⁸ azonban nem akármiféle származású embercsoportot jelenthetett, mint pl. a *nép* szó, hanem csak a magyar származású kisebb-nagyobb közösségek megnevezésére használták, aminthogy azokban az esetekben is, amikor a népnév jelentése 'emberek', ez a szó minden esetben csak a saját népi vagy nyelvi közösség tagjaira vonatkozhatik.

Mivel a *magyar* népnév eredeti jelentése 'saját népi közösség' volt, személyekre alkalmazva vagy pedig melléknévként eredetileg bizonyára csak továbbképzett alakban lehetett ezt a nevet használni. Ilyen továbbképzés céljára a 'valamihez tartozó'-t jelentő mai *-i* képző, illetve annak előzménye szolgálhatott. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy nevünknek a XII—XIII. századokban ilyen alakváltozatai is vannak mint *mogeri*, *mageri* *mogyori*. Mikor azután a *magyar* névnek 'nép, közösség' jelentése mindinkább elhalványodott, a továbbképzett alak teljesen kiment a használatból, úgyhogy ma már csak legfeljebb tudatosan régieskedő stílusban lehet a *magyari* változattal találkozni. Ilyenformán népvnevünknek ez a továbbképzett alakja bizonyos mértékig eddigi gondolatmenetünk helyességének közvetett úton való igazolására is alkalmasnak mondható,

Abból a megállapításból, hogy a *magyar* népvnev eredeti jelentése 'nép, közösség' volt, nyilván következik az is, hogy a *magyar* népvnevnek azok a törökös vagy finnugoros magyarázatai, amelyek szerint a *magyar* népnév eredeti jelentése 'mogy-embere' vagy 'mogy-ember' volna, helytállóak semmiképp sem lehetnek, aminthogy ezek a magyarázatok — amint majd látni fogjuk — alaki szempontból sem elégitik ki azokat a követelményeket, amelyeket a *magyar* név magyarázatával szemben támasztanunk kell.

4.

Arra nézve a *magyar* név összes eddigi magyarázói egyetértenek, hogy a *mogyer* > *magyar* név összetett szó. Ez meglehetősen nyilvánvaló is, mert hisz *o—e* (nyílt *e!*) hangsorú ősi magyar egyszerű szó nincs. Abban a tekintetben sincs véleménykülönbség, hogy az elhomályosult *mogy-er* összetételnek első eleme: *mogy*, a második eleme pedig *er(i)* lehetett. Mi is ezen a felfogáson vagyunk. Azonban rá kell mutatnunk arra, hogy nevünk magyarázói általában nem részesítették kellő figyelemben azt a nagyon fontos módszerbeli elvi jelentőségű követelményt, hogy nevünk magyarázatánál mindenképp annak legrégebbi alakjából kell kiindulni; az pedig nem a XII. századbeli *mogyer*, hanem a IX. századi arab forrásból származó *mužyr(i)* névalak (az *i* azonban esetleg az arab *-ijja* végződéshez tartozik). Irodalmunkban ezt a névalakot többnyire *možyri*, *možyeri* alakban szokták idézni, ami semmiesetre sem helyeselhető. Az arabban tudvalevőleg nincs *o* hang, és így ők ezt a hangot *u*-val helyettesíthették, bár elvileg az sem volna teljességgel kizártnak mondható, hogy ők még tényleg *u*-val vették volna át ezt a nevet.

Hogy milyen magánhangzó teendő vagy tehető fel nevünk legősibb alakjának első szótagjára vonatkozólag, arra nézve csak a magyar hangtörténet

⁸ Úgy látom, elsőnek NAGY GÉZA ismerte fel, hogy az Anonymusnál előforduló *sobamogera*, *dentumogor*, *hetumogor* kifejezések *moger* szóalakján 'nép' értendő (vö. Ethn. I. 154/5); csakhogy persze ő ezt a helyes megismerést a *magyar* név magyarázatánál már nem tudta érvényesíteni, amennyiben ő a névnek ismert finnugoros és törökös magyarázatait egybefogni igyekezett, ami már eleve is képtelenségnek mondható.

tájékoztathatna bennünket, ha a magyar magánhangzók története a korai és ősmagyar korszakokra vonatkozólag már megfelelően ki volna dolgozva.⁹ Mivel tehát nem lehet leemelni könyvespolcunkról a magyar magánhangzók történetét, a szóbanforgó kérdésre vonatkozólag is csak saját vizsgálatainkra és kombinációinkra vagyunk utalva.

Az nem kétséges, hogy régi török jövevényszavainkban a régi török *o*-nak és *u*-nak egyaránt *o* felel meg (csupán *kancsó* szavunk *a*-ja kivétel), míg a szláv jövevényszavak *o*-jának — úgy látom — mindenütt *a* a megfelelője. Ennek a jelenségnek magyarázására nem látok más lehetőséget, mint annak feltevését, hogy a korai magyarban a török szavak zárt *o* hangját *u*-val helyettesítették, amely *u* hangból az ómagyar korszak vége felé zárt *o* fejlődött; ellenben a szláv szavak nyíltabb *o*-ját már általában nyílt *o*-val vettük át, amely hang már a korai magyar nyelv hangrendszerében is meglehetett. E hangnak meglétét elsősorban is azokra a finnugor eredetű szavainkra nézve tehetjük fel, amelyeknek bizonyos obiugor nyelvjárásokból ismert megfelelőiben a mai magyar *a*-nak *o* vagy *á* felel meg. Ilyen szavaink például: *hat* '6', *ta*-(*valy*), *nyal*, *had*, *al*-, *hajó*, *hal* 'sterben', *hab*, *haj*, *tavasz*, *hattyú*, *varjú*, *fa*, *fagy*, *halad*. De úgy látszik, sok esetben eredetibb ugorkori zárt *o* is nyíltabbá vált a korai magyarban; különösen olyan esetekre vonatkozólag tehető ez fel, amikor az obiugor nyelvjárások zárt *o* hangjának a magyarban *a* felel meg; ilyen szavainkban pl. mint *savanyú*, *vaj*, *ad*, *vad*, *fajd*, *fal*, *fa*kad, *mar*, *val*-, *lapos*, *haza*.¹⁰ Ezek szerint megvan a lehetősége annak, hogy a magyar név első szótagjában lévő *a*-nak már a korai magyarban is *o* felelt meg, amely hangot az arabok abban az esetben adhatták volna *u*-val vissza, ha ezt a nevet török közvetítéssel ismerték meg. A törökben ugyanis a nyílt *o* helyettesítésére a zárt *o* lehetett a legmegfelelőbb hang, amelyet az arabok éppúgy *u*-val helyettesítettek volna, mint ahogy a török szavak zárt *o* hangját — amint tudjuk — a korai magyarban is *u*-val helyettesítették. Ha t. i. az arabok közvetlenül magyaroktól vették volna át a mai magyar névalak előzőjét, akkor a korai magyar nyílt *o* hangjának helyettesítésére az arabban inkább a nyíltabban képzett *a*-t, mint *u*-t kellene várnunk.

A *vám*, *vár*, *vásár*, *sátor* és *sárkány* szavaink tanúsága szerint a magyarokat már a volgántúli szállásterületükön is felkeresték perzsa kereskedők, akikkel talán még Levédiában is kapcsolatban állottak, ahová perzsa kereskedők csak török lakosságú területeken keresztül juthattak el; így valószínűnek látszik, hogy a perzsa *mažgari* névalak (*ğ = γ*)¹¹ valami török *možyeri* névalak átvételéből származott (a perzsában sem *o*, sem *e* nincs), de semmiesetre sem az írásos arab *mužyri* névalakból.¹²

⁹ Korai magyaron én a honfoglalás előtti korszak magyar nyelv alakját, vagyis más szavakkal a török-magyar érintkezés korának magyar nyelvét értem.

¹⁰ Az itt felsorolt szópéldák mind SZINNYEI NYH.⁷-ből származnak.

¹¹ Így pl. a *Hudud al-'Alamban*; vö. KCsArch. III. 43.

¹² Sokan — így ZSIRAI is — ismerni vélnek a IX. századi arab *mužyri* névalaknál egy lényegesen korábbi névalakot is. Ez a krími húnok egy *Μουάγγελις* nevű főemberének a neve 527/28-ból. Arra nézve már korábban felhívtam a figyelmet, hogy népnevek személynevekként nem szoktak előfordulni (A m. őstörténet főproblémái, 40/41), de nem is tehető fel, hogy a magyarok valaha is a Kubán vagy a Kaukázus mellékén laktak volna (vö. Acta Ethn. II. 111—117). Újabbán pedig sikerült megállapítanom, hogy Konstantinos Porph. Levédiája a Közép-Don és a Közép-Volga közé helyezendő (vö. Acta Ethn. II. 117—24); így tehát még halvány remény sem lehet arra, hogy a magyarok neve a Krim-félszigeten személynevként előfordulhatott volna, ami *Μουάγγελις* esetében

Az arab *mušyr(i)* névalakban van egy mássalhangzó, amelynek a XII. századi és későbbi magyar alakokban, valamint a X. századi magyar-bizánci *Μεσσην* névalakban már nyoma sincs. Ha a magyar névalak első részének az arab *muš-* (~korai magyar *m^hš-*) névelem tekintendő, akkor a név második részének egy olyan hanggal kellett kezdődnie, amely már az ősmagyarban is nyom nélkül eltűnt az előtte álló *š* > *d'* előtt. Ez a hang semmi esetre sem volt a *γ*, mert ezzel a hanggal szó a magyar nyelv semmiféle korszakában sem kezdődhetett. Erre a körülményre a magyar név magyarázói közül csak NÉMETH GYULA volt tekintettel, amennyiben feltette, hogy az arab névalaknak ez a rejtélyes *γ* hangja „a magyarokból kiszakadt *bašyr* nép nevével való contaminatio következtében került a névbe“ (MNy. XXV. 8).

A baskír-magyar azonosság elmélete, amelynek alapján NÉMETH ezt az alakvegyülést feltette, kétségtelenül nagyon is vitatható elmélet. A baskirokat ugyanis már a legrégebbi rájukvonatkozó adatok is határozottan török nyelvű népnek mondják. Így Ibn Fadlan, aki 922-ben utazott keresztül szállás-területükön, a legveszedelmesebb török népnek mondja őket,¹³ al-Kašgharí pedig róluk a XI. században azt tudja, hogy tiszta török nyelven beszélnek (vö. KCsArch. I. 36/8).

A baskírok legrégebbi ismert szállásterülete mindenesetre a Jajyk és Csirimszán közötti füves mezőségen, a szilf tenyészterületétől jóval délebbre volt, ahol tehát a magyarok, akik mindig a szilfa elterjedési területén belül a ligetes mezőségen éltek, sohasem lakhattak (vö. Acta Ethn. II. 132–8). Tehát legfeljebb csak arról lehetne szó, hogy a magyarok egy része költözött volna a bolgártörökségnek a Káma mellékeire való behatolása korában dél felé — bár ilyen költözés nagyon bajosan képzelhető el, amikor a bolgártörökök is dél felől érkeztek — és ez a feltételezett töredék ott valamiféle török törzsekkel keveredve eltörökösödött volna. Ezt azonban elméletileg is csak abban az esetben lehetne feltenni, ha a baskírok neve azonosítható volna a magyarok nevével, amit azonban NÉMETH sem állít. Ami mármost a feltételezett kontaminációt illeti, először is tudnunk kellene, melyik nyelvben következhetett volna az be. A törökben és a magyarban semmiestre sem. Az arabban vagy

már csak azért is lehetetlen, mert hisz a magyarok 527/28-ban a legnagyobb valószínűség szerint még volgántúli hazájukban éltek, tekintve hogy ezidőtájt ott a pianobori kultúrát még nem váltotta fel az idegen nép behatolásáról tanúskodó teljesen másjellegű bolgári kultúra. Egyébként is a *Μουάγρησις*-név csupán egy szerényebb tartópillére a Marquart, féle onogur-elméletnek, amelyről idézett tanulmányaimban behatóbban is kifejtettem-hogy teljesen elhibázottnak tekintendő.

De ugyanerre a megállapításra kell a *Μουάγρησις* névnek a magyar névvel feltételezett kapcsolatát illetőleg abban az esetben is jutnunk, ha kizárólagosan csak alaki szempontokra akarnánk a kérdés megítélésénél tekintettel lenni. Nem kérdéses ugyanis, hogy a fentiek szerint a korai magyarra nézve a magyar név első szótagjában feltételezendő *o* hangot a bizánci névalakban *ua* semmiképp sem helyettesíthetné. Ezenkívül a feltételezendő *š* megfelelőeként is inkább *τš*-t vagy *δš*-t kellene várnunk; végül pedig teljesen érthetetlennek kellene mondanunk, hogy a IX. századi arab névalak *γ*-jének miért felel meg az állítólagos VI. századi bizánci névalakban — hiány. Behatóbban ezzel a kérdéssel itt foglalkozni nem óhajtok; tudomásom szerint ugyanis a *Μουάγρησις* ~ magyar azonosítás helyességében ma már általában mindenki kételkedik, aki magyar östörténeti kérdések iránt érdeklődik. Ennek az azonosításnak az ötlete egyébként tudomásom szerint még Otrókoci Főris Ferentől származik...

¹³ A. ZEKI VALIDI TOGAN fordítása szerint: „Dann hielten wir uns im Lande eines Türkenvolkes auf, das *Basğird* genannt wird. Wir fürchteten sie ausserordentlich, weil sie die schlimmsten und tapfersten der Türken sind“; vö. A. ZEKI VALIDI TOGAN: Ibn Fadlans Reisebericht, Leipzig, 1936, 35.

valamelyik szomszédos nép nyelvében pedig azért nem, mert a feltételezett **možer* hangsor a legnagyobb mértékben különbözik a *bašyr* hangsortól, hisz a két hangsorban tulajdonképp csak a szóvégi -*r* az egyetlen közös hang; pedig két hangsor hasonlósága mindenféle alakvegyülésnek legfontosabb kelléke, illetve előidézője.

Ezek szerint a γ hang megléte az arab *mužyr(i)* névalakban mindenképp másként magyarázandó. Én erre nézve más magyarázati lehetőséget nem látok, minthogy vagy az arabban vagy pedig abban a nyelvben, amelyből az arabok ezt a névalakot átvették, ebben az esetben hanghelyettesítés történt. Számunkra tehát az a kérdés, melyik lehetett az a mássalhangzó, amely helyettesíthető volt γ -vel, de amelyik a magyarban nyom nélkül elenyészett. Ez a hang az ősmagyarkor mássalhangzórendszerét és annak későbbi fejlődését figyelembevéve, csak a finnugor **s* lehetett, amely a magyarban *h*-n keresztül tűnt el.¹⁴ A *h*-hang az arabban ugyan megvolt, de esetleg zöngés mássalhangzó utáni helyzetben nem fordult elő *s* így azt az arabok γ -vel helyettesíthették. Amint azonban említettük, az arab kereskedők valószínűleg nem közvetlenül magyaroktól vették át ezt a nevet, hanem törököktől. Nyilván elsősorban a chazarok lehettek azok, akiknél az arab kereskedők először hallhattak a velük szomszédos magyarokról, vagy pedig a Fekete-tenger mellékének törökjei. Említettük, hogy valamely népek magahasználta neve csak a vele együttélő idegen népnél szokott használatba kerülni. Az pedig nem kérdéses, hogy a magyarokkal a honfoglalás előtti időkben éltek együtt törökök. A törökben azonban a *h* egyáltalán nem volt meg, úgyhogy e hang a török hangrendszer alapján vagy teljesen elenyészett volna, vagy pedig *s*-szel vagy γ -vel lett volna helyettesíthető (a veláris χ a török hangrendszerből szintén hiányzott), ahogy például az oroszban is *g* szokta helyettesíteni idegen szavak *h*-ját.

Az előadottak szerint a magyarokkal együttélő törökök **možyer* vagy illeszkedve **možyr*, **možyor* alakban ismerhették a magyarok nevét. Tudjuk azonban, hogy a török hangrendszerben szókezdeti helyzetben az *m* eredetileg nem volt meg, s így idegen szavak és nevek szókezdeti *m* hangját a törökök a legrégebbi időkben *b*-vel szokták helyettesíteni (így lett pl. a perzsa *musli-man*-ból a törökben *busurman*, amely névalak a magyarban is meghonosodott *böszörmény* alakban). Úgy látszik, a volgántúli bolgártörökök tényleg **božyr* néven ismerték a magyarokat. E feltételezhető névalaknak a ténylegesen meglévő *bašyr* népnévvel való azonosítása már igazán kézenfekvőnek mondható. És így e névhasználat lehetőségének oka annak, hogy a hazánkba elvetődött bolgártörökök egy a Volgán túli Magyarországról beszéltek az Anonymusnak. El is hitte ezt nekik. Ezért ő az őskronikával ellentétben onnan költöztette be a magyarokat és pedig azon a kereskedelmi útvonalon, amelyen a bolgártörök prémkereskedők is eljutottak Magyarországra. E felfogásnak megfelelően Dentümogyert — amelyről a hagyományból tudta, hogy a magyarság utolsó keleteurópai szállásterületének neve volt — szintén odahelyezte a Volgán túlra. Attól azonban már ő is óvakodott, hogy ennek a volgántúli Magyarországnak a népét magyarnak mondja — ilyesmit semmiesetre sem hallgatott volna el — ha nem informálják a bolgártörök prémkereskedők erre nézve olyan értelemben, hogy ennek a volgántúli Magyarországnak a lakói bizony nem magyarok, hanem törökök. Ezek szerint semmiesetre sem a régi

¹⁴ Erről a kérdéstről behatóbban „Die Ausbildung des ung. Konsonantismus“ című tanulmányom IV. 1. fejezetében kívánok majd szólni (Acta Lingu. II.).

magyarok és baskírok neve kontaminálódott az arabban, hanem a régi magyarok nevének a baskírok nevéhez való hasonló hangzása a volgai bolgártörökök nyelvében adott alkalmat arra, hogy a magyarok legrégebb keleteurópai szállásterületét a Magyarországon járt bolgártörök kereskedőktől szerzett értesülések nyomán az Anonymus a Volgán túlra helyezze és ez a névhasonlóság adott módot másoknak is már a középkor folyamán arra, hogy a magyarokat és baskírokat azonosítsák egymással.

Az előadottak szerint a *magyar* névnek azok a magyarázati kísérletei, amelyek a név második felét egy magánhangzóval kezdődő török vagy finnugor szóalakkal próbálták kapcsolatba hozni, nemcsak jelentési szempontból nem helytállóak, hanem alaki szempontból sem jöhetnek tekintetbe. Emellett a MUNKÁCSI—ZSIRAI-féle magyarázat, vagyis a *magyar* név második felének a finn *yrkä*, *yrkö* 'legény, vőlegény, férfi, ember' szóalak rokonyelvbeli megfelelőivel való összekapcsolása (vö. NyK. LIII. 73/4) még egy másik alaki nehézségbe is ütközik; ez pedig az, hogy e szó lapp nyelvi megfelelőiben is a finn *ü*-nek (*y*): *i* felel meg (vö. lapp *irke*, *irge* stb.); arra pedig példa nincs, hogy a finn *ü* ~ lapp *i* hangoknak a magyarban nyílt *e* felelne meg. Ilyesmi tehát egy problematikus egybeállítás kedvéért — amikor a feltételezett köznév a magyarban egyáltalán nincs is meg — szerintünk semmiképp sem tehető fel. De jelentési szempontból sem volna kielégítőnek mondható ez a magyarázat, ha elfogadnók MUNKÁCSINAK azt a még REGULYRA visszamenő feltevését, hogy a *magyar* név első része a vogul *mañši*-nak felel meg. Ez utóbbiról ugyanis TOIVONEN nyomán most már tudjuk, hogy a finn *mies* 'ember' szóval egyeztethető és így eredeti köznévi jelentése 'ember' lehetett. Vagyis e magyarázat szerint a *magy-ar* név azt jelentené: 'ember-ember'; ilyesmit pedig nyilván nem lehet feltenni.

A *magyar* népnév utórészére vonatkozólag támasztott alaki követelményeknek saját korábbi magyarázatom, amennyiben ezt a névrészt 'néptörzs' jelentésben ér 'Ader, Rinnsal' szavunkkal hoztam kapcsolatba, kifogástalanul megfelel; közismert ugyanis, hogy ér 'Ader, Rinnsal' szavunk egy **s*-szel kezdődő finnugor szóalak folytatásának tekintendő (~ udm. *ser* 'ér'). E szó megfelelője az obiugor nyelvekben 'gyökér' jelentésben is használatos; arra pedig az udm.-ból hozhatunk fel példát, hogy az eredetileg 'gyökér' jelentésű *víži* szó a 'néptörzs, nemzetség' jelentést vette fel (vö. UNO HARVA, FUF. XXVI. 119). A hiba csupán az, hogy én korábban — csupán a *hetümogyer* kifejezésre lévén tekintettel — a *mogyer* népnévnek a 'mogyer-néptörzs' jelentést tulajdonítottam. De van e magyarázatot illetőleg más nehézség is: ér szavunk a magyarból 'néptörzs, nemzetség' jelentésben nemcsak hogy nem mutatható ki, hanem el sem képzelhető, hogy a magyarok racionális okokból — mivel a törzsek száma időközben megnövekedett — elhagyták volna eredeti *hetümogyer* saját-nevük elől a számnévi jelzőt, mert hisz e magyarázat mellett ez is felteendő volna. Ezek szerint a *magyar* népnév második felében szereplő *-ar* < *-er(i)* < **her(i)* hangsor mindenképp más eredetű.

5.

A *magy-ar* név első részének eredetére vonatkozólag általánosan elfogadottnak mondható az a még Regulyig visszamenő felfogás, hogy az annak a many. *mañši* névnek felel meg, amelyet az északi manysik sajátmaguk és a chantik megnevezésére használnak. Magam is korábban ezen a felfogáson voltam, bár érthetetlen maradt a számomra, hogy miért nem maradt meg

a magyarság körében saját-névként a *magy* előzője (a saját-név nem igen szokott változni) és hogy mi okból mondták volna magukat a magyarok korábbi magyarázatomnak megfelelően 'hét-mogy-néptörzs'-nek és nem egyszerűen 'hét-néptörzs'-nek; ahogy ezt másutt is látjuk. Időközben végzett vizsgálataim során — az ember mindig nehezen tud valami begyökerezett nézettől megszabadulni — azonban arra a meggyőződésre kellett jutnom, hogy ebben a kérdésben mindnyájan tévedtünk, aminthogy ZSIRAI is szükségesnek látta legutóbb már megjegyezni, hogy „a vogul... *manš'i* csak fönttartással egyeztethető“ a *magyar* név első felével (i. h. 70). ZSIRAINAK ez az eléggé szkeptikus állásfoglalása nagyon is érthető. Az ugyanis nem kétséges, hogy az idetartozó manysi szó-, illetve névalak eredetileg magashangú volt, aminthogy ez a magashangú alak a tavidai nyelvjárásban meg is maradt. Ez a névalak MUNKÁCSI átírása szerint *māñči*, *māñši*, KANNISTOÉ szerint *meñč'š'i*;¹⁵ a tavidai nyelvjárás nyílt *ä*-jének ugyanis más esetekben is *a* szokott megfelelni az északi manysi nyelvjárásokban. Az pedig szintén ismeretes, hogy a magyar szavak a hangrend tekintetében a tavidai manysi nyelvjáráshoz szoktak igazodni.

SETÄLÄNEK és TOIVONENNEK az a kisegítő feltevése, hogy a magyarban a *megyer* névváltozat volna eredetinek tekintendő, ellentmondásban van a magyar hangtörténet tanulságaival, amint erre már ZSIRAI is rámutatott (i. h. 70). Van azonban egy más körülmény is, amely szintén valószínűtlenné teszi a *manš'i* ~ *magy*- egybevetést. TOIVONEN ugyanis a leghatározottabban kimutatta (FUF. XX. 109; Suomi V/10: 391), hogy az északi manysi *manš'i* névalak szabályszerűen megfelel a finn *mies* 'ember, férfi, férj' szónak. Az pedig szintén közismertnek mondható, hogy a magyar szavak hangrendi szempontból a finn megfelelőikkel szoktak egyezni, amint ennek a feltételezhető magánhangzó-megfelelésnek szabályszerűségét néhány idevonható példa is tanúsíthatja, aminők m. *fél* ~ manyT *päl* ~ f. *pieltä*; m. *lé* ~ manyT *läm* ~ f. *lieme*-; m. *nyel*- ~ many. *ñelt*-, *ñalt*- ~ f. *niele*-.

Ha tudjuk is, hogy a finnugor alapnyelv nem volt olyan messzemenően egységes jellegű, mint azt régebben feltették, az előbbi egybeállítás magánhangzó-i tekintetében megállapítható megfelelési szabályszerűség tanúságát valami elméleti elgondolás semmiesetre sem rendítheti meg. ZSIRAI ebben a vonatkozásban hivatkozik arra, hogy néhány mélyhangú obiugor alaknak a magyarban magashangú alak felel meg. Ez tény; de ezek a magyarnyelvi magashangú alakok (az idézett *levél* és *fű* esetében, de más esetekben is) magyarnyelvi hangrendi átcsapással jól megmagyarázhatók. Amint tudjuk, a hangrendi átcsapás a magyarban csak eredeti veláris magánhangzók esetében állapítható meg, aminek nem más a magyarázata, minthogy ilyen esetekben az újabb keletű testesebb, de eredetileg magashangú ragok (*-be*, *-ben*, *-ből*; *-re*, *-nek*, *-től*, *-vé*, *-vel*) regresszív asszimiláló hatása jutott érvényre.

Ugorkori dialektikus hangváltakozást a mély- és magashangú magánhangzókat illetőleg tehát csakis abban az esetben lehetne némi valószínűséggel feltenni, ha volnának arra megbízható szópéldák, hogy az obiugor szavak magashangú magánhangzóinak a magyarban veláris magánhangzók felelnének meg. Ilyesmire azonban példa nincs. Ezért a *magy*- ~ *manš'i* egyeztetés megítélése tekintetében is véleményünk szerint tovább kell mennünk ZSIRAINÁL egy lépéssel és meg kell állapítanunk, hogy ez a két hangsor fenntartással sem

¹⁵ ZSIRAI közleménye szerint (i. h. 69): *meñč'š'i*; azonban ebben a *č* sajtóhiba.

egyeztethető egymással; csak hangsorbeli hasonlóságról van ez esetben szó, amilyen száz is akadhat minden nyelvben (pl. a magyarban: *vér* ~ *var*, *tép* ~ *tap(ad)*, *lép* ~ *lop*, *fél* ~ *fal*, *rész* ~ *rossz* stb.).

Ez a megállapítás annyit is jelent, hogy az északi manysi *mańši*-név azzal a chanti *moš* (tő: *monš-*) ~ manysi *moš* (Munkácsinál tévesen *moš*-nak írva) házassági frátria¹⁶ elnevezéssel sem lehet azonos, amellyel CSERNYECOV és STEINITZ egyeztetette, s amely egyeztetést ZSIRAI is magáévá tette. Ebben az esetben azonban nemcsak formai szempontokra hivatkozhatunk, hanem jelentésiekre és társadalmiakra is. Ez pedig az, hogy a manysik által használt *mańši* stb. elnevezés az obiugor népek *por* nevű frátriájának tagjaira is kiterjed; így tehát semmiképp sem lehet azonos azzal a *moš* névvel, amely a manysiknak és chantiknak csak az egyik éspedig a különbnek tartott nemzetségekből álló exogám házassági csoportjára vonatkozik.

Ha azonban azt a kérdést vetjük mármost fel, hogy egyeztethető-e a manysi *moš* ~ chanti *moš* frátria-elnevezés a *magy-ar* népnév első részével, akkor erre más felelet nem lehetséges, mint az, hogy kifogástalanul, éspedig nemcsak a mássalhangzók, hanem a magánhangzók tekintetében is; mert hisz ugyanazt a magánhangzó-megfelelést találjuk például az *ad-*, *vad*, *had* szavaink rokonnnyelvi megfelelőiben is.¹⁷

6.

Ha a *magyar* népnév első része azonosnak tekintendő az obiugor népek egyik házassági frátriájának elnevezésével, de nem tekinthető azonosnak a manysik magukra és a chantikra alkalmazott *mańši* népnévvel, akkor ebből szükségszerűleg az is következik, hogy az obiugor népek kétéosztályrendszere valamikor az előmagyar ugorokra is kiterjedt. Erre nézve van egy közvetett bizonyítékunk is, amelynek kifejtésétől ezúttal sajnos el kell állnunk, mert olyan kérdésekkel is kapcsolatos, mint az ugorokori lovaskultúra és az ugorok, illetve előugorok költözései vagy az állítólagos ugor-török érintkezés kérdése, amelyek már szükségszerűleg szélesebbkörű és hosszadalmasabb okfejtést tesznek szükségessé.

Arra nézve semmi kétségünk nem lehet, hogy a *por*-ok — a másik obiugor frátria ősei — valami nem-finnugor származású és nyelvű nép volt, amelynek a szállásterületére a finnugor származású előugorok behatoltak, úgyhogy a *por*-nép valamiképp alávetett helyzetbe került velük szemben. Ezt elsősorban is abból lehet következtetni, hogy a chantiknál a *moš*-frátria tagjai a *por*-frátriához tartozókat maguknál mindenképp alacsonyabbrendűnek tekintik (azok szerintük buták, durvák, rosszindulatúak). Ilyen módon mindenütt a hódító népelem szokott a meghódított és alávetett lakosságról gondolkodni; ezt tapasztalhatjuk például Dél-Kínában vagy Indiában is.

A *por* nép egykori szállásterülete az Uraltól nyugati irányban a Káma vonalától északra legalább is a Vetlugáig (a Volga egyik nagyobb baloldali

¹⁶ ZSIRAI a *frátria* szó helyett a magyar *felekezet* szót használja. Az nem is volna rossz ennek a társadalmi intézménynek a megnevezésére, ha a köznyelvben a *felekezet* szó nem gyökeresedett volna már meg 'hitfelekezet' jelentésben; ezért esetleges félreértések elkerülése céljából is — azt hiszem — jobb, ha ebben a vonatkozásban megmaradunk a tudományos műszónak tekinthető *frátria* szó használatánál.

¹⁷ Vö. m. *ad-* ~ chanti *ońtas* 'segítség' ~ manysi *onDas* 'ua.'; m. *had* ~ manysi-chanti *ɣont* 'ua.'; m. *vad* ~ chanti *uńit* 'erdő' (SZINNYEI, NyH.⁷ nyomán).

mellékvize) húzódtatott el. Ezt abból a tényből következtethetjük, hogy az udmurtok a tőlük keletre a Volga felett lakó marikat *por* néven ismerik. A marik pedig legközelebbi atyafiaiktól, a mordvinoktól az eddigi kutatások szerint az időszámításunk előtti II. század folyamán válhattak külön. Ez a különválás annyit jelenthetett, hogy a marik ősei valami ismeretlen nép nyomása következtében vagy valami más okból átkeltek a Volgán. Azt ugyanis történeti adatok és helynevek is tanúsítják, hogy a mordvinok legrégibb szállásterülete a Szura és az Oka folyók között volt; tehát a marik őseinek is valamikor a mordvinok ősei közelében kellett lakniuk. De semmi esetre sem a Volga két partján élhettek a mordvinok és marik ősei egymás szomszédságában, mert ez a hatalmas folyam még későbbi korokban is népi, nyelvi és kulturális határt alkotott.¹⁷

Ezek szerint az történt, hogy az udmurtok ősei az időszámításunk előtti II. század után a szomszédságukban felbukkant új népre, a marik őseire, átruházták e terület korábbi lakóinak, a poroknak a nevét. Ha pedig a finnugor népek közül a marik ősei és — amint kifejtettük — az ugorok ősei a porok egykori szállásterületére behatoltak, akkor ez nyilván a permiek őseire vonatkozólag is felteendő. Olyasmit ugyanis képtelenség volna az előugorok és porok kapcsolata érdekében feltenni, hogy az ugorok szállásterülete valaha is a permiektől nyugatra lett volna; a permiek legősibb szállásterülete pedig — amint azt WICHMANN kutatásaiból tudjuk — a Vjatka mellékre helyezendő. E felteendő néptörténeti folyamatoknak az illető finnugor népek rasszösszetételében is nyoma maradt. Az északi marik, az udmurtok és chantik rasszösszetételében ugyanis különösebb jelentősége van annak a szibirid rassztípusnak (újabbban urali néven is emlegetik), amely még a honfoglaló magyarság rasszösszetételéből is határozottan kimutatható. Ez a rassztípus ezek szerint a *por* néppel hozható összefüggésbe, amelyről ennek figyelembevételével feltehető, hogy Szibériából költözött Európa északkeleti szögletébe.

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy az obiugorok *por* frátriájának elnevezése még ősi finnugorkori népnévnek tekinthető: ilyen néven ismerhették a finnugorok azt a jórészen szibirid rasszjellegű, gyaníthatólag Szibériából északkeleti Európába költözött halász-vadász népet, amelynek a Vetlugától az Ural hegységig húzódó szállásterülete őket a nyelvrokon szamojédek szállásterületétől elválasztotta. Ha ezek szerint az obiugorok *por* nevű frátriájának neve finnugorkori népnév, akkor már eleve is valószínű, hogy a *moš-moš* frátriájuk neve, valamint a *magy-ar* népnév első eleme egyáltalán nem finnugor származású, hanem valószínűleg a finnugorok megnevezésére szolgáló *por* eredetű népnév volt, mert hisz magukat az előugorok aligha nevezték volna másként meg, mint 'ember'-eknek, aminthogy — úgy látszik — ez az ősi saját-név a manysik körében napjainkig megmaradt.

Ha az obiugor *moš ~ moš* frátrianév, illetve a vele egyeztethető magyar *magy*-névelem a *por* nép nyelvéből való, ebben az esetben eredetének kiderítése meglehetősen reménytelen vállalkozásnak mondható, mert hisz a *por* nép nyelvét még homályos körvonalakban sem ismerjük. Egyébként e név eredeté-

¹⁷ A Volga balpartján lakó bolgártörökök például Imohamedánokká váltak és függőségbe kerültek a chazaroktól (vö. Acta Ethn. II. 103); ellenben a folyam jobbpartján élő bolgártörökök pogányok maradtak, önálló fejedelmük volt és a chazarokkal szemben sem kerültek függő helyzetbe. A chazarok ugyanis hatalmi befolyásukat csak a kereskedelmi útvonalak mentén igyekeztek érvényesíteni; márpedig a Volga jobbpartján északi irányba nevezetesebb kereskedelmi útvonal nem vezetett.

nek, illetve jelentésének közelebről való meghatározása a *magyar* név magyarázata szempontjából tulajdonkép nem is fontos. Ebben a vonatkozásban ugyanis a megoldandó kérdés az előadottak figyelembevételével most már a következőképp alakul: mi lehet annak a $*ser(i) > *her(i) > er > ar$ névelemnek a származása és jelentése, amely a különbnék tartott, atyai ágon finnugor származású ugorkori $*mon\frac{3}{2}$ -frátria-névvel összetéve azt a jelentést adta, hogy 'saját-nép', illetve talán pontosabban 'magyar származású emberekből álló népcsoport'.

7.

A finnugorságban, de különösen a keleti finnugor nyelvekben nagyon kedveltek és ősiek az olyan összetételek, amelyek egy egészet úgy neveznek meg, hogy annak két alkotórészét egymás mellé helyezik. Így például 'orr + + száj' a megnevezése az arcnak a magyarban, a manysiban, a komiban, az udmurtban és észiben, 'tél + nyár' a neve az évnek a chantiban; föld + + víz' a vidék, illetve táj elnevezése a manysiban; 'hús + vér' összetételen a testet értik a komik (vö. m. *testvér*), de még a finnben is *maa-ilma* 'föld + ég' a neve a világnak (vö. SZINNYEI, NyH.⁷, 55/56). E példák nyomán tehát arra gondolhatunk, hogy a 'saját-nép' jelentésű *mogy-er* összetételnek nemcsak az első része felel meg egy frátria-névnek, hanem annak második részese egy frátria-név lehet. Tudjuk azonban, hogy a második ugor frátria neve *por* volt, amely hangsorral — mégha *r*-rel végződik is — a magyar név második felére vonatkozólag felteendő $*ser(i) > *her(i) > -er > ar$ hangsor semmikép sem egyeztethető. Ezzel a *magyar* név eredetére vonatkozó vizsgálatainkkal látványosan zsákutcába jutottunk; ebből azonban CSERNYECOVNAK egy az obiugor népek társadalmi viszonyaira vonatkozó megfigyelése és megállapítása kivezethet bennünket.

CSERNYECOV szerint ugyanis még a közeli múltban is olyan szigorú volt az obiugor népeknél a frátriakon belül kötött házasságok tilalma — azokat vérfertőzésnek tekintették — hogy amikor a másik frátriához tartozó manysi, illetve chanti nemzetségek nem éltek a közelben, akkor inkább idegen, éspedig orosz nővel kötöttek házasságot.¹⁸ Az ilyesminek a lehetőségét, illetve szükségét a távoli múltba is visszavetíthetjük és most már azt kérdezhetjük, hogy melyik keleteurópai népnek egyik csoportjával léphettek az ugor $*mon\frac{3}{2}$ -frátriához tartozó előmagyar ősök kölcsönösen exogám házassági közösségbe, amikor valami ok folytán az ugarság zömétől elszakadtak, úgyhogy nem vált már számukra lehetővé a *por*-frátriához tartozó ugor nyelvű nővel házasságot kötni.

Azt hisszük, ilyen szempontból csak a permiek egyik csoportja jöhet tekintetbe.

Ezüst szavunkkal kapcsolatban már kifejtettük (vö. NyK. LIII. 85), hogy a permiektől vettük át ennek a fémnek a nevét éspedig 500—300 között időszámításunk előtt, amikor az előmagyar ősök az obiugor népek őseitől már rég különváltak. Mivel pedig ez a Kaukázus mellékéről a Káma mellékére

¹⁸ Vö. V. N. CSERNYECOV: Adalékok az obiugorok nemzetségi szervezetének történetéhez, Budapest, 1949, 2. [Fordítása a tudomásunk szerint manysi származású szerzőnek a Szovjetszkaja Etnografija VI—VII. (1947) kötetében megjelent tanulmányának, a Néptud. Int. kiadásában.]

elszármazott fém a permiek őseit előbb érte el, mint a magyarok őseit, az előmagyar ősök szállásterülete nyilván a permiektől északabbra volt.¹⁹

Az előmagyaroknak egy permi népcsoporttal való érintkezése a nyelvi adatok tanúsága szerint annyira bensőséges lehetett, hogy az csak általános permi-előmagyar kétnyelvűséggel magyarázható meg. T. i. nyelvünk permi jövevényszavaiban, amelyek között a feltételezendő kétnyelvűség állapotára különösen jellemző ú. n. „felesleges idegenszavak“ is szépszámmal akadnak, azokat a hangokat, amelyek az ugor hangrendszerből hiányoztak, illetve csak bizonyos helyzetben voltak meg, nem hanghelyettesítéssel pótolták az előmagyar ugorok, amint ez idegen szavak átvételénél szokásos, hanem az idegen — vagyis permi — jövevényszavakkal idegenszerű hangok is meghonosodtak az ősmagyarság hangrendszerében, ami csak általános kétnyelvűség esetén szokott bekövetkezni. Ilyen hangok a szókezdeti *p*, a veláris magánhangzók előtti *k*; a *b*, *d*, *g* szintén szókezdeti helyzetben; továbbá szóbeliséjében a *z*. De nemcsak új hangok és szokatlan helyzetben lévő hangok honosodtak meg a permi-előmagyar kétnyelvűség következtében az ősmagyarság nyelvében, hanem a hangképzésnek ugorkori módja is megváltozott, amennyiben a mássalhangzóknak viszonylagosan nyílt hangréssel való képzése helyébe azoknak viszonylagosan zárt hangrés mellett való képzése lépett, vagy más szavakkal: az erősen elvágott szótaghangsúlyt a gyengén elvágott szótaghangsúly váltotta fel, aminek következményeképpen a zöngétlen hangokat már nem többékevésbé aspiráltan képezték mint az ugorkorban, hanem aspirátlanul; az ugorkori szóbelési zöngétlen lenisekből pedig a hangképzés permies módjának meghonosodásával zöngés hangok fejlődtek. Sőt a permi-előmagyar kétnyelvűség következtében még bizonyos permies morfológiai sajátosságok is gyökeret vertek²⁰ a már ősmagyarnak mondható permi-ugor keverék nép nyelvében.

Hogy az előmagyar-permi kétnyelvűség ennyire mélyrehatóan befolyásolhatta az ugor nyelvi alakot az ősmagyar nyelv esetében, az a felteendő primitív gazdasági és társadalmi viszonyokra való tekintettel aligha következtethetett be más módon, mint a kétosztályrendszer keretében. Vagyis a permi nyelvű nőkkal kötött házasságokból született gyermekek először az anyjuk permi nyelvét sajátították el és csak később tanulták ehhez a nyelvhez hozzá, de már anyáik nyelvének hangképzése módján, apáik más jellegű hangképzési módon beszélt ugor nyelvét. A gyermekek kétnyelvűsége következtében azonban a második nyelvként beszélt ugor nyelvükben az anyai nyelv behatásaképpen nemcsak a hangképzés módja változott meg, hanem az első beszélt nyelvből idegenszerű, illetve szokatlan helyzetben előforduló hangokat tartalmazó „felesleges“ idegen szavak is szép számmal meggyökeresedtek ebben a már ősmagyarnak mondható nyelvi alakban.

¹⁹ Ebből is nyilvánvaló, hogy a magyarok ősei a Közép-Káma feletti erdőségi vidéken váltak külön az obiugor népek őseitől, nem pedig a Délural szomszédságában, ahogy STEINIZZ feltette. A magyarok ősei különben sem éltek sohasem a füves mezőségen (Grassteppe), ahol a magyarság keleteurópai szállásterületeire jellemző *szülfa* már teljesen hiányzik, hanem az erdőségi területek elhagyása után mindig a ligetes mezőségen (Waldsteppe) éltek (vö. Acta Ethn. II. 114/5).

²⁰ Az idetartozó kérdéseket vázlatosan kifejtettem már „A magyar nyelvtörténet őstörténeti vonatkozásai“ (Nyr. LXXII. 242—4) és „Nyelvünk legősibb fémmevei“ NyK. LIII. 85—7) című cikkeimben. Behatóbban mindezt majd „Die Ausbildung des ung. Konsonantismus“ c. tanulmányom VII. fejezetében fogom kifejteni (vö. Acta Linguistica II.).

Ha ezek után azt a kérdést vetjük fel, milyen néven ismerhették az ugorok azokat a szomszédságukban élő permieket, akiknek egyik csoportjával az előmagyar ősök szorosabb kapcsolatba kerültek, akkor a felsorolandó tények figyelembevételével arra a megállapításra kell jutnunk, hogy ez a név csak **ser* vagy **seri* lehetett. Ez a feltételezett név oroszosan *-janin*-nal (egyes számban) továbbképzett változataiban a komik neveként már a permi szent Istvánnak a XIV. században bölcs Epifaniástól származó életrajzában is szerepel *Серьяне, Серояне* alakban.²¹ És e feltételezendő **ser(i)* név *-an*-nal továbbképzett alakjának tekintendő a 'komi' jelentésű manysi *sar-an*, chanti *sar-an, sar-än* (vö. KARJALAINEN, OstjWb.) népnév is.²² E névalakok előzménye **ser-an, *ser-än, *seri-an* lehetett, mert amint a *manš'i* névalakokkal kapcsolatban is említettük, a korábbi nyílt *e* hangnak az északi manysiban ma szabályszerűen a felel meg, de a chanti névalak *a*-je is egy korábbi *e* visszatükröződésének látszik. Ugorkori alakja a tőszótagbéli népnévnek mindenestre **ser(i)* lehetett; arra ugyanis sok példa van, hogy az ugorkori szókezdő **s* (= fgr. **s*) egy rákövetkező magashang vagy következő szótagbéli *j* vagy valamely jésített mássalhangzó asszimilációs ráhatása alatt jésült.²³ Végül pedig ez a rejtélyes *ser(i)* népnév látszik lappangani a 'komi' jelentésű udm. *sara-kum* népnévben is. Ezt a népnevet LEHTISALO a komi *sar* 'tenger' szóval próbálta ugyan kapcsolatba hozni, ami azonban már csak azért sem nagyon valószínű, mert a komik csak aránylag későn jutottak el az (Északi-jeges) tengerig, amiről a Délen lakó udmurtoknak egyébként sem lehetett tudomásuk; de semmiesetre sem voltak a komik valaha is tengermelléki népnek mondhatók. Legfeljebb arról lehetett szó, hogy a feltételezett **ser* népnevet nem hozták-e az udmurtok népetimológiailag valaminő a nyelvükben ma már meg nem lévő *sar* 'tenger' szóval kapcsolatba.

Az előadottak szerint a permiek elnevezése az ősmagyarban **ser(i)* > **her(i)* lehetett, ami közvetett úton igazolhatónak is látszik. Ha t. i. feltesszük, hogy az ősmagyarokat a volgai bolgártörökök ősei szorították ki kámamelléki hazájukból és ha tekintetbe vesszük, hogy az ilyen költözések alkalmával a nép bizonyos töredékei helyben szoktak maradni, akiktől az újonnan érkezettek átvehették a legnevezetesebb földrajzi neveket, továbbá a szomszéd népek neveit, valamint a terület olyan jellegzetes természeti tárgyainak elnevezéseit, amelyeket az újonnan érkezettek nem ismerhettek, akkor nincs akadálya annak a feltevésnek, hogy a bolgártörökök a permiek nevét az ősmagyaroktól vették át.

A bolgártörökök *köris* és *körte* szavaink tanúsága szerint — amelyek közül a *köris* megfelelője a csuvasban is megvan — mindenesetre Közép-Ázsiából érkeztek Kelet-Európába, anélkül, hogy a Kirgiz-mezőségen huzamosabb ideig megállapodtak volna.²⁴ Így tehát csak a Káma mellékén ismerked-

²¹ Vö. LYTEIN: Zyrjanszkij kraj I. 19. — Erre az adatra FOKOS DÁVID barátom volt szíves figyelmemet felhívni.

²² Az *-an* végződés eredete kétségtelenül homályos; de mindenesetre megvan a 'szamojéd' jelentésű komi *jar-an*, manysi *jár-an* stb. névalakokban is. Vajjon nem az iráni többszám alakja rejtőzik ebben az *-an* végződésben?

²³ Az ugorkori **s*-nek hasonló regresszív asszimilálódására több (12) példa található idézett hangtörténeti tanulmányom IV. 1. fejezetében.

²⁴ A Kirgiz-mezőségen és Szibériában t. i. nincs sem *köris*-, sem *körtefa*, de mind a két faféleség megtalálható Közép-Ázsiában, amint erre a körülményre a feltételezett ugor-török érintkezés kérdésében egy ízben már alkalmam volt hivatkozni (vö. a MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. II. 370).

hettek meg a mogyoróval, mert a főleg tölgyerdők szegélyén található mogyoró-bokor PALLAS és KÖPPEN adatai szerint nem lépi át az Uralt. Közép-Ázsiában pedig, amint ezt egy 1946-ban megjelent jeles szovjetorosz növényföldrajzi munkából megállapíthattam, semmiféle *Coryllus*-féleség sincs; ²¹ viszont a volgántúli bolgárok földjének mogyoróban való gazdagsága Ibn Fadlannak is feltűnt (vö. ZEKI VALIDI TOGAN i. m. 54. §, 59. l.). Ezek szerint semmiesetre sem véletlen az, hogy ennek a bokornak olyan neve van a csuvasban, amely név minden nehézség nélkül a m. *mogyoró* szóalak előzményéből származtatható, amint ezt már PAASONEN is felismerte (vö. NyK. XXXVII. 272) s amely fel-fogáshoz azután GOMBOCZ is csatlakozott (vö. BTL. 230/31). Ez a szóalak a csuvas *mâjâr, mijrâ* < **mujerej*, amely a feltételezhető ősm. **muñuray* szóalak visszatükröződésének tekinthető. Ismeretes ugyanis, hogy a bolgártörök nyelv hangrendszeréből hiányzott a *ñ* hang, úgyhogy azt a csuvasok ősei *j*-vel helyettesítették.

A mogyoró csuvas neve tehát eléggé határozottan amellett tanúskodik, hogy a csuvasok ősei a mogyoróban gazdag Volga—Kámaközben érintkezésbe kerültek visszamaradt magyarokkal, akiktől átvehették nemcsak e terület egy jellegzetes, általuk korábban nem ismert fájának a nevét, hanem átvehették a szomszédos népeknek az ősmagyarban használatos neveit is. Amint fentebb kifejtettük a permiek neve az ősmagyarban **her* lehetett; így tehát valószínűnek látszik, hogy a Káma mellékén visszamaradt magyarok az abban a korban még feltehetőleg a Vjatka mellékén lakó udmurt nép őseit is ezen a néven ismerhették. — A *h-e-r* hangsor átvételénél a bolgártörökök számára különösebb nehézséget csak a *h* visszaadása jelenthetett, mivel nyelvük hangrendszeréből hiányzott ez a hang. Olyan nyelvekben pedig — amint már említettük —, amelyekben ez a helyzet fennáll, ezt a hangot *s*-szel, *š*-sel vagy *γ*-vel, *g*-vel szokták helyettesíteni; szókezdeti helyzetben azonban ez a hang többnyire nyom nélkül el szokott tűnni az átvevő nyelvből (pl. olasz *elmo* 'sisak' < középfnémet *helm*). Ezek szerint a bolgártörökök, vagyis a csuvasok ősei a szomszédos udmurtoknak ősmagyar **her* nevét *är* alakban vehették át. Az őscsuvasban mindenesetre *ä* > *a* hangváltozás következett be, úgyhogy a bolgártörököket felváltó tatárok tőlük a szomszédos udmurtok nevét már *ar* alakban vették át. Ez *ö* révükön ismerkedtek meg azután ezzel a névvel az oroszok is, akiknek legrégebb e területre vonatkozó emlékeiben az udmurtok neve *arjane* alakban szerepel, amely név a tatár *ar* oroszos továbbképzésének tekinthető (vö. ZSIRAI, Finnugor rokonságunk, 224).

Hogy a tatárok az udmurtok *ar* nevét csak a bolgártörököktől vehették át, azt az a körülmény is tanúsítani látszik, hogy az udmurtok a tatárokat *biger* 'bolgár' néven ismerik, a mariknak ú. n. „mezei” csoportja pedig *suas* 'csuvas' néven.²³

²⁶ (V. A. F. GAMERMAN, T. L. NYIKOLAJEVA, A. A. NYIKITYIN: Opredelitelj dreveszin stb. Moszkva, 1946.

²⁶ ACHMAROV nyomán; vö. FUF. VIII. Anz. 22. — Hogy az udmurtoknak a tatároknál használatos *ar* elnevezése bolgártörök *är* népnév átvételéből származhatott, azt már RÁSÁNYI is feltette (JSFOu. L: 7, 4). Csakhogy ő arra gondolt, hogy ez a bolgártörök *är* népnév a bolgártörök *är* 'férfi, ember' szóval volna azonos. Arra, hogy kezdetleges saját-név 'ember' jelentésű — amint említettük — tényleg sok példa van; de arra aztán már példa nincs, hogy valami nyelvi és népi közösség a szomszédos idegen népet nevezte volna meg ilyen módon: 'emberek'-ként mindenütt csak a saját-közösséghez tartozókat szokták emlegetni.

Mások meg az udmurtoknak a tatároknál használatos *ar* nevét az *árja* névvel gondolták kapcsolatba hozhatónak (vö. ZSIRAI, Finnugor rokonságunk); amelynek a

8.

Az előadottak szerint a *magyar* népnév annak a tanúköve — hogy egy földrajzi hasonlatot használjunk —, hogy időszámításunk előtt 750—500 között néhány a **moň^š*-frátriához tartozó nemzetség különvált az ugorság zömétől és kölcsönösen exogám házassági közösségekre lépett a permiek egy csoportjával. Az így létrejött közösség magát a két csoport nevének egymásmelléhelyezésével nevezte meg. Láttuk, hogy ez valami egész megnevezésének finnugoros módja; török párhuzamok kedvelői számára azonban megemlíthetjük, hogy a törökségben NÉMETH GYULA szerint „gyakori eset, hogy két törzs egyesül s névül a kettőnek egyesített nevét veszi fel“ (Honf. magyarság kialak. 18/19).

A **moň^š-ser* > **m^oň^š-her* névalak *h*-ja a magyarság keleteurópai szállásterületeinek legnagyobb részén — úgy látszik — korán eltűnt; talán már a *š* > *d* hangváltozással egyidőben, mert hisz a X. század közepéről való konstantinoszi *Μεγένη* névalak *γ*-ja már a **-šh*-hangkapcsolatból származott *d* hang visszatükröződésének látszik. Szóbelseji helyzetben az egykori *h* (< finnugor **s*) hangnak az ómagyar kor emlékeiben sehol sem maradt nyoma (pl. *úr* szavunk előzménye már az Anonymusnál is *wuru* és nem **uhuru* alakban van meg), de szókezdeti helyzetben több esetben találkozhatunk még a *h*-val. Ez annak a tanújele lehet, hogy egyes ómagyarkori nyelvjárásokban a fgr. **s* > *h* szókezdeti helyzetben később enyészett el, mint más nyelvjárásokban; de az sem lehetetlen talán, hogy az idetartozó szavakban a *h*-val a gégefőbeli zöngétlen explozívát (német ú. n. „fester Vokalansatz“), mint az egykori *h* hang átmeneti helyettesítőjét jelölték.

Másutt már behatóbban is kifejtettem (vö. Acta Ethn. II.132—8), hogy a Kujbisevnél (= Szamara) a Volgán túlra nyomult besenyők által elszakított magyarok megmaradtak a Volga mellékén, ahol Julián fel is lelte őket. Ezeknek a volgai magyaroknak az utódai többnyire eltatárosodott mescserek, akiknek a neve olyan alakokban fordul elő a rájuk vonatkozó orosz forrásokban, hogy ezekre a névalakokra való tekintettel arra lehet gondolni, hogy az ő magyar nyelvjárásukban a *magyar* név előzőjében feltételezendő **-šh*-hangkapcsolat nem olyan irányban fejlődött, mint az etelközi magyarság nyelvében. Ezek a névalakok, amelyeket SZMIRNOV orosz kutató közléseiből MUNKÁCSI nyomán ismerünk, a következők: *mačjarin* 1483, *možerjan* 1539 (vö. Ethn. V. 175; VI. 140; IX. 169). De ide tartozik a ma is használt *meščer* népnév is, amely ennek a népcsoportnak az etnográfiai irodalomban általánosan használt nevévé lett. Ezekben a névalakokban ugyanis a *-čj-*, *-ž-*, *-šč-* eredeti *-šh-*hangkapcsolat visszatükröződésének látszik. Az orosz

folytatása az irániban *ar* lehetne. Magam is régebben a *sav-ar* névvel gondoltam összefüggésbe hozhatónak (vö. A m. őstört. főproblémái 48). Tárgyi szempontból azonban ez a származtatás nemcsak azért nem jöhet tekintetbe, mert teljesen valószínűtlen, hogy a Vjatka mellékén vagy attól keletebbre valaha is irániak laktak volna, de meg a *szavar* nép sem a Volga bal partján, hanem a Közép-Volga jobb partjától nyugatra lakott. De meg alaki szempontból sem nagyon valószínű ez a feltevés, mert a csuvasban *a* > *u* hangfejlődés következett be; így tehát a tatárok ma nem *ar*, hanem *ur* néven ismernék az udmurtokat, mert másoktól, mint a csuvasok őseitől nem vehették át a velük szomszédos udmurtok nevét. — Ezek szerint az 'udmurt' jelentésű tatár népnevet illetően az eddig szóbakerült magyarázatok közül csak a fent általunk előadott tekinthető alaki és tárgyi szempontból kifogástalannak.

nyelvben ugyanis nemcsak ez a hangkapcsolat hiányzott, hanem a *ž* és *žh* hangok is; ennek tulajdonítható, hogy az oroszok többféleképpen is próbálkoztak ennél a névnél hangrendszerük eszközeivel a számukra teljesen idegenszerű hangkapcsolatnak visszaadásával.

9.

Tekintve, hogy a *Megyer* törzsnév és a belőle alakult helynév azonosnak tekintendő a *magyar* népnévvel, nyilvánvaló, hogy ez a törzs tekintendő a magyarság törzsnévének, ami annyit jelent, hogy a többi törzs vagy ebből az ősi közösségből szakadt ki, vagy pedig az ehhez a csoporthoz csatlakozott idegen származású népcsoportokból alakult ki. Az így létrejött népesség mindenestre már a honfoglalás előtt is huzamosabb ideig élhetett együtt. Így érthetjük csak meg azt, hogy a temetkezési szokások az egész honfoglaló magyarságon belül meglehetősen egységes jellegűek voltak, amennyiben feltűnően archaikus vonások jellemezték mindenütt ezeket (vö. Acta Ethn. II. 59–87). — Erre a fejlődésre párhuzamos példának Bécs városának esetét említhetjük meg, ahol t. i. a belváros még ma is a *Stadt* nevet viseli, jeléül annak, hogy eredetileg csak a falakkal körülövezett belváros volt a 'város'.

Az előadottak szerint a *magyar* népnév a magyarságnak mint önálló népi és nyelvi egyéniségnek legősibb korszakából származik. Azt pedig megállapíthatta az olvasó, hogy az itt kifejtett névmagyarázat nem annyira nyelvészeti spekulációkból, mint inkább őstörténeti vizsgálatokból sarjadt ki. De azért ez a magyarázat semmiképp sem akar egy bizonyos őstörténeti elmélet legfőbb bizonyítéka lenni, mint ahogy még a közelmúltban is szerepeltetni volt szokás a *magyar* név törökös magyarázatát. A mi őstörténeti elméletünk ugyanis lényegesen szilárdabb, amennyiben nem problematikus jellegű névmagyarázatokon, hanem nyelvi tények sorozatán alapul. Épp azért bízunk benne, hogy a *magyar* népnévnek ebből az elméletből a d ó d ó magyarázattal sikerült megoldanunk a *magyar* név származásának rejtélyét.

MOÓR ELEMÉR